

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

**Голіней Г. М., Грод І. М., Кравець Н. Я.,
Майорова О. Ю., Крижановська М. А.,
Москалюк Н. В., Прокоп'як М. З., Шевчик Л. О.**

НАРИСИ ФАУНИ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Монографія

За редакцією канд. біол. наук Шевчик Л. О.

Тернопіль
2022

УДК : 591.9 (477 - 89Под)
Н 28

Рецензенти: кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник **В. Б. Різун**
доктор медичних наук, професор **Л. Я. Федонюк**
доктор біологічних наук, професор **Н. М. Дробик**

Рекомендовано
Вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(протокол № 1 від 30 серпня 2022 р.)

Нариси фауни Західного Поділля : монографія / Колектив Н 28 авторів; за редакцією Л. О. Шевчик. – Тернопіль : Осадца Ю. В., 2022. – 164 с.

ISBN 978-617-8060-07-7

Монографія «Нариси фауни Західного Поділля» є важливим базовим етапом дослідження фауни Західного Поділля, що зводиться до реєстрації таксонів (ентомофауни, малакофауни, іхтіофауни, герпетофауни, орнітофауни тощо) на обраній території, опису, систематизації та до первинного аналізу зібраної інформації. Також дозволяє виявити рідкісні уразливі види та види, що реально або потенційно важливі для господарської діяльності. На підставі проведених досліджень можливі прогнози щодо змін у локальних фаунах різних регіонів України. Вивчення регіональної фауни Західного Поділля було б не повним без усестороннього вивчення методологічних основ формування компетентностей майбутніх вчителів у організації та проведенні навчально-дослідницької діяльності молодих фахівців.

Видання буде корисним для роботи органів виконавчої влади та самоврядування, буде цікавим для діяльності наукових установ, представників ЗМІ, громадських організацій, викладачів, студентів та окремих громадян, небайдужих до збереження та охорони довкілля.

ISBN

©ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2022

©ТНМУ ім. І. Я. Горбачевського, 2022

© ФОП Осадца Ю.В., 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. Фізико–географічна характеристика Західного Поділля (Л. О. Шевчик)	7
РОЗДІЛ 2. Безхребетні фауни Західного Поділля	17
2.1. Видове різноманіття антофільних комах Західного Поділля (Н. Я. Кравець)	17
2.2. Моніторинг поширення карантинних видів комах (Insecta) (М. З. Прокоп'як)	42
2.3. Моделювання динаміки коливання біомаси та продуктивності популяції виноградного слимака (<i>Helix pomatia</i> Linnaeus, 1758) у складі лісового біоценозу (Л. О. Шевчик, І. М. Грод)	63
РОЗДІЛ 3. Хребетні фауни Західного Поділля	68
3.1. Екологічна характеристика іхтіофауни водойм м. Тернополя (Л. О. Шевчик, І. М. Грод)	68
3.2. Еколого-фауністична характеристика земноводних та плазунів Західного Поділля	79
3.2.1. Земноводні Західного Поділля (Л. О. Шевчик)	79
3.2.2. Сучасний стан популяції зеленої ящірки (<i>Lacerta viridis</i> Laurenti, 1768) Тернопілля (Л. О. Шевчик, Г. М. Голіней)	86
3.3. Сучасний стан орнітофауни природних біотопів Західного Поділля (Г. М. Голіней, Л. О. Шевчик)	93
3.3.1. Стан орнітофауни антропогенно змінених ділянок Західного Поділля (на прикладі екотонів Тербовлянського району Тернопільської області)	94
3.3.2. Видовий склад та поширення представників рядів Соколоподібні (Falconiformes) і Совоподібні (Strigiformes) у Тербовлянському районі Тернопільської області	104
3.3.3. Особливості розмноження та екологія ластівки сільської у Західному Поділлі	107

3.4. Сучасний стан теріофауни заходу України (<i>Л. О. Шевчик</i>)	114
3.4.1. Таксономічна структура фауни мікротерій	116
3.4.2. Зоогеографічна приуроченість мікромаммалій.....	118
3.4.3. Біогеографічне різноманіття гризунів.....	120
3.4.4. Територіально-біотопне поширення гризунів.....	121
РОЗДІЛ 4. Особливості збереження фауни в межах природно-заповідного фонду Тернопільської області (<i>О. Ю. Майорова, М. А. Крижановська</i>)	133
РОЗДІЛ 5. Компетентнісний підхід при викладанні навчальної дисципліни «Зоологія» у майбутніх учителів природничого профілю в контексті сучасного освітнього простору (<i>Н. В. Москалюк</i>).....	140
ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ МОНОГРАФІЇ	163

3.2. Еколого-фауністична характеристика земноводних та плазунів Західного Поділля

3.2.1. Земноводні Західного Поділля (Л. О. Шевчик)

Окремий напрямок фауністичних досліджень хребетних традиційно складають дослідження земноводних, які в екосистемах займають місце консументів другого, рідше третього порядків і, незважаючи на те, що ці представники різних класів мають істотні відмінності у способі життя та типах розвитку, є об'єктами досліджень єдиної науки – герпетології в широкому розумінні. Вразливість амфібій у сучасних екологічних умовах широко відображена у різноманітних природоохоронних списках [2]. Так, всі європейські амфібії згідно Бернської конвенції відносяться до категорій видів що підлягають звичайній або особливій охороні, вони включені до Червоного списку МСОП, широко представлені в третьому виданні Червоної книги України, до якої занесені 8 із 20 видів амфібій України. Очевидно, що лише один цей аспект робить фауністичні дослідження представників обох класів: Amphibia та Reptilia, досить актуальним.

Починаючи з середини минулого століття, вивченням батрахофауни західного регіону України займалося багато зоологів (Кушнірук, 1968; Щербак, Щербань, 1980 [14]; Полушина, Боднар, 1989 [9]; Куриленко, 1998 [6], Талпош, Пилявський, 1998 [10], Шайтан, 1999; Барабаш, 2002; Куртяк, 2004, Крулько, 2010 і ін.). Ці дослідження стосувались лише окремих частин регіону, головним чином Карпат, при цьому Західне Поділля ніколи не виділялось і спеціально не розглядалось. На сьогодні Західне Поділля є одним із найменш вивчених у герпетологічному відношенні регіонів України, хоча комплекс природно-географічних характеристик формує досить сприятливі умови для амфібій, які найчастіше приурочені до заплавної екосистем.

Засновником української батрахологічної номенклатури є відомий біолог, лінгвіст, голова математично-природничо-медичної секції наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка – І. Верхратський [1]. Подальший розвиток батрахологічної термінології бачимо у працях

І. Туряніна, Є. Писанця та інших [3, 4, 5, 7, 8, 13].

Метою дослідження стало вивчення сучасного видового складу популяцій та фауни амфібій Західного Поділля.

Земноводні – найменший клас наземних хребетних Tetrapoda, серед яких у Західному Поділлі мешкає 12 видів [10].

Земноводні живуть у різних екологічних умовах. Серед них є водні форми, які ніколи не виходять на суходіл. В основному це хвостаті земноводні. У переважній більшості випадків ці тварини дихають зябрами і легенями, піднімаючись на поверхню води і ковтаючи повітря. У деяких видів легені повністю зникають, а газообмін відбувається через шкіру або слизову рота. Водні форми мають витягнуте тіло, довгий хвіст з добре розвиненим гребенем. Частіше за все кінцівки недорозвинені. Більшість земноводних ведуть напівводний спосіб життя. Вони розмножуються і мешкають у воді, багато з них зимують у ставках. Серед земноводних є види, які більшу частину свого життя проводять на деревах. В основному це мешканці вологих тропічних лісів, які розмножуються на деревах, відкладають ікру в дуплах і на великих листках, де збирається вода.

У нашій фауні земноводні, що ведуть деревний спосіб життя, розмножуються у ставках. Восени всі земноводні наближаються до місця зимівлі. Як зелені, так і трав'яні жаби, зимують у водоймах, збираючись групами у глибоких місцях, де зариваються у мул. Ропухи, земляні, або часникові жаби, тритони, саламандри зимують на суші, залазючи в ями, нори гризунів, під коріння, пеньки тощо. У суворі зими, коли земля глибоко промерзає, багато з них гинуть. Під час сплячки всі життєві процеси земноводних сильно сповільнюються.

Вивчення батрахофауни Західного Поділля продемонструвало той факт, що більшість земноводних мешкають у вологих місцях, чергуючи перебування на суші й у воді, проте є деякі виключно водні види, а також види, які проводять життя лише на деревах, чи у ґрунті.

Сучасна батрахофауна регіону нараховує 11 видів амфібій і гібридну форму (*Pelophylax esculentus* – *ridibundus*). Виявлено інформацію щодо нового для регіону виду – джерелянки жовточеревої (*Bombina variegata*), саме тут проходить північно-східна межа ареалу виду.

Аналіз літературних джерел показав, що найбільш чисельними серед амфібій ряду безхвостих земноводних (Anura) у регіоні виявилася жаба озерна (*Pelophylax ridibundus*, синонім *Rana ridibunda*) – вид земноводних, що входять до підроду зелених (водяних) жаб (*Pelophylax* Fitzinger), роду Зелена жаба (*Pelophylax*), родини Жаб'ячі (Ranidae); кумка червоночерева (*Bombina bombina*) – вид земноводних роду кумок (*Bombina*), родини круглозязикових (Discoglossidae); квакша, або райка деревна (звичайна) (*Hyla arborea* L.) – безхвоста амфібія з роду Райка (*Hyla*), родини райкових (Hylidae).

Найменшою чисельністю характеризуються – ставкова жаба (*Pelophylax lessonae* або *Rana lessonae*) – вид земноводних, що входять до підроду зелених (водяних) жаб (*Pelophylax* Fitzinger), роду жаб (*Rana*), родини жаб'ячих (Ranidae). Раніше вважалося, що ставкова жаба є підвидом їстівної жаби *P. esculentus* (*P. esculentus lessonae*), що зустрічається в межах більшої частини України, тоді як *P. esculentus esculentus* живе у пониззі Дунаю та на Закарпатті. Наступні дослідження підтвердили видову самостійність ставкової жаби, яка разом з озерною жабою є одним з батьківських видів гібридного біотипу *P. esculentus – ridibundus*, і всі вони входять до роду *Pelophylax*. У зв'язку з цим чимало матеріалів з морфології та біології зелених жаб, опублікованих раніше, потребують урахування цих обставин, оскільки викладені у них відомості можуть стосуватися комплексу в цілому, тобто *P. ridibundus*, *P. lessonae* і *P. esculentus*.

У Західному Поділлі рідко зустрічаються обидва види ропух: зелена (*Pseudepidalea viridis*) та звичайна (*Bufo bufo*) – види, що входять до роду Зелена ропуха (*Pseudepidalea*), родини ропухових (*Bufo* nidae); часничниця звичайна, або землянка звичайна (*Pelobates fuscus*), представник роду часничниця (*Pelobates*), родини часничницевих (Pelobatidae) і кумка жовточерева (*Bombina variegata*) – вид роду кумок (*Bombina*), родини кумкові (Bombinatoridae).

Морфологічно види земноводних мало відрізняються від описаних у літературі та виявлених на території сусідніх регіонів.

У життєвому циклі земноводних чітко виділяються чотири стадії розвитку: яйце (ікра), личинка (пуголовка), період метаморфозу, доросла тварина. Спільною особливістю розмноження майже всіх

земноводних є їх залежність від наявності дрібних водойм, що добре прогріваються. Де у теплі весняні вечори, наприкінці квітня та у травні, тварини відкладають яйця і де відбувається розвиток личинок.

З'ясовано, що земноводні відіграють важливу роль у природі та у житті людини. Всі сучасні земноводні на стадії дорослої тварини – хижаки, що живляться дрібними тваринами (в основному комахами, безхребетними, мальками риб), здатні до канібалізму. У свою чергу представники класу входять до кормового раціону великої кількості плазунів, птахів та ссавців. Безхвостих земноводних (жаб) людина використовує в їжу.

Доволі популярним є утримання земноводних у неволі. Незаперечне значення земноводних для лабораторних досліджень. Відомі лікувальні властивості слизового покриву земноводних. Отрута цих тварин дуже небезпечна.

Знищення еконіш, забруднення навколишнього природного середовища, нераціональне добування ресурсів та поява інтродукованих видів-хижаків веде до зниження чисельності та зникнення видів. Не вирішеними залишаються питання сучасного стану популяцій батрахогерпетофауни регіону для можливості запровадження заходів щодо їх охорони. Зараз існує необхідність різнобічних підходів до вивчення земноводних з огляду на їх роль у лісових екосистемах, здатність регулювати чисельність безхребетних-шкідників та вплив на них лісогосподарської діяльності [9]. До Червоної книги України регіональної фауни належать такі види земноводних:

***Salamandra salamandra* (Linnaeus, 1758) саламандра плямиста.** Родина – саламандрові – Salamandridae Goldfuss, 1820. Рід саламандри – *Salamandra* Laurenti, 1768. Рід нараховує 7 видів, 4 з яких представлені у фауні Європи. На території України живе *S. salamandra* (Linnaeus, 1758). Вид політиповий, в межах території України поширений тільки номінативний підвид – *Salamandra s. salamandra* (Linnaeus, 1758) [11].

***Triturus alpestris* (Laurenti, 1768) тритон альпійський, або тритон гірський.** Родина – саламандрові – Salamandridae Goldfuss, 1820. Рід тритони – *Triturus* Rafinesque, 1815 включає 14 європейських і західноазіатських видів, яких об'єднують у 4 підроди. На території

України живуть 6 видів: альпійський, або гірський тритон, *Triturus (Mesotriton) alpestris* (Laurenti, 1768), гребінчастий тритон, *Triturus (Triturus) cristatus* (Laurenti, 1768), дунайський тритон *Triturus (Triturus) dobrogicus* (Kiritzescu, 1903), тритон Кареліна *Triturus (Triturus) karelinii* (Strauch, 1870), карпатський тритон *Triturus (Lophinus) montandoni* (Boulenger, 1880) і звичайний тритон *Triturus (Lophinus) vulgaris* (Linnaeus, 1758). Власне останній вид представляє фауну Західного Поділля. З 6 європейських підвидів альпійського тритона в фауні Українських Карпат зареєстрований тільки один – *Triturus alpestris alpestris* (Laurenti, 1768) [12].

***Triturus dobrogicus* (Kiritzescu, 1903) тритон дунайський.** Родина – Саламандрові – Salamandridae Goldfuss, 1820. Рід Тритони – *Triturus* Rafinesque, 1815. Тритон дунайський *Triturus dobrogicus* (Kiritzescu, 1903), один з 14 європейських і західноазіатських видів цього роду, на території України представлений двома підвидами: номінативним, *Triturus d. dobrogicus* (Kiritzescu, 1903), поширений в пониззях Дунаю і Дніпра (можливо, Дністра і Бугу) в Одеській і Херсонській областях, і *Triturus d. macrosomus* (Boulenger, 1908), який в Україні зустрічається на території Паннонійської низовини Закарпатської області.

***Triturus montandoni* (Boulenger, 1880) тритон карпатський.** Родина – Саламандрові – Salamandridae Goldfuss, 1820. Рід Тритони – *Triturus* Rafinesque, 1815. Тритон карпатський *Triturus montandoni* (Boulenger, 1880) – один з 14 європейських і західноазіатських видів. Ендемік Карпат і Татр. Монотиповий вид. У Західному Поділлі не зафіксований.

***Bufo calamita* Laurenti, 1768 ропуха очеретяна.** Родина Ропухи – Bufonidae Gray, 1825. Рід Ропухи – *Bufo* Laurenti, 1768 нараховує 255 видів, які поширені космополітично, за винятком Антарктиди, Австралії, Нової Гвінеї і прилеглих островів, а також Арктичного регіону. Очеретяна ропуха *Bufo calamita* Laurenti, 1768, поширена в Європі разом із двома іншими видами ропух, які мешкають також і в Україні: сірою *Bufo bufo* (Linnaeus, 1758), і зеленою *Bufo viridis* Laurenti, 1768. У Західному Поділлі не виявлений.

***Bombina variegata* (Linnaeus, 1758) джерлянка жовточерева, або кумка гірська.** Родина Bombinatoridae Gray, 183. Рід Джерлянки або

Кумки – *Bombina* Oken, 1816 об'єднує 8 видів, з яких в Україні зустрічаються два: *Bombina bombina* (Linnaeus, 1761), джерлянка червоночерева, або кумка звичайна, і *Bombina variegata* (Linnaeus, 1758), джерлянка жовточерева. Для Західного Поділля виявлено інформацію щодо поширення нового виду – джерелянки жовточеревої (*Bombina variegata*). Власне тут проходить північно-східна межа ареалу виду.

***Rana (rana) dalmatina* Fitzinger in Bonaparte, 1839 жаба прудка.**

Родина Жаби – Ranidae Gray, 1825. Рід Справжні жаби – *Rana* Linnaeus, 1758 нараховує близько 235 видів, поширених на всіх материках, крім Південної Америки, більшої частини Австралії, Антарктиди і Арктичного регіону. Прудка жаба – один з 6 таксонів видового рангу у фауні України. Належить до групи бурих жаб, підрід *Rana*, до якого у фауні Західного Поділля відносяться трав'яна (*Rana temporaria* Linnaeus, 1758) і гостроморда (*Rana arvalis* Nilsson, 1842) жаби [14]. Інформації, щодо поширення виду у Західному Поділлі, немає.

Список використаних джерел

1. Гузій. А. І. Фауна і населення хребетних західного регіону України. Розточчя. Київ, 1997. 161 с.
2. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. К. : Наук. думка, 1988. 172 с.
3. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / уклад. : Р. В. Болдирєв та ін.; ред. кол. : О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. К. : Наук. думка, 1982–2007. Т. 1–5. 765 с.
4. Куйбіда В. В. Екологія і географічні назви : монографія. Фастів : Поліфаст, 2002. 176 с.
5. Куриленко В. Е., Вервес Ю. Г. Земноводные и пресмыкающиеся фауны Украины : Справочник-определитель. К. : Генеза, 1998. 208 с.
6. Митрополит Іларіон. Етимологічно-семантичний словник української мови : в 4 т. / за ред. Ю. Мулика-Луцика. Вінніпег : Волинь, 1979–1994. Т. 1–4. 488 с.
7. Писанець Є. Земноводні України (посібник для визначення амфібій України та суміжних країн). К. : Вид-во Раєвського, 2007. 192 с.
8. Полушина Н. А., Боднар Б. Н., Маткивская Л. И. Новые данные

о распространении и численности земноводных Красной книги на Западе Украины. *Вопросы герпетологии* : матер. седьмой всесоюзной герпетологической конференции. Киев, 1989. С. 199–200.

9. Талпош В. С., Пилявський Б. Р. Фауна хребетних Тернопільської області. Довідник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 1998. 75 с.

10. Татаринов К. А. Фауна хребетних заходу України. Екологія, значення, охорона. Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1973. 255 с.

11. Татаринов К. А. Экологическая пластичность карпатского и альпийского тритонов. *Вопросы герпетологии* : матер. седьмой всесоюзной герпетологической конференции. Киев, 1989. С. 251–252.

12. Турянин І. Народні назви тварин. *Зелені Карпати*. Ужгород, 1996. № 1–2. С. 64–68.

13. Червона книга України. Тваринний світ. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1994. С. 288–301.

14. Щербак Н. Н., Щербань М. И. Земноводные и пресмыкающиеся Украинских Карпат. К. : Наук. думка, 1980. 268 с.